

Mezinárodní rok biodiverzity – „Pro pestrou přírodu, pro budoucnost“

Zahrady a sady plní ve městech a příměstských částech některé funkce parků, na venkově jsou součástí zemědělské krajiny. Zvyšují její pestrost a přispívají k ochraně ohrožených druhů hmyzu, ptáků a drobných zvířat, kteří v nich nacházejí útočiště. Ve starých sadech je často původní výsadba, která v daném místě má již staletou kulturní a krajinnotvornou historii. Zahrady jsou spolu s okolní vegetací součástí sídel a propojují se s navazující krajinou. Na zahradách je nutný dostatek různorodých stanovišť, pro úkryt ptactva jsou vhodné porosty z trnitých a pichlavých keřů.

Sady a zahrady jsou biotopy uměle vytvořené člověkem pro jeho potřeby, které se přesto postupně stávají nedílnou součástí krajiny a mají v ní své významné místo. Pro měsíc květen byly vybrány dva druhy vázané na sady a zahrady – **užovka stromová** a **oskeruše**.

Užovka stromová

(*Zamenis longissimus*, (Laurenti 1768))

Užovka stromová je Evropanům známá již od starověku, kdy byl tento had zasvěcen řeckému bohu lékařství Aeskulapovi. Podle některých zdrojů zůstala ve znaku lékařů dodnes – ve formě hada obtočeného kolem Aeskulapovy hole na pozadí známého modrého kříže. Její častý výskyt v okolí lidských sídel a hubení z lidského pohledu škodlivých hlodavců dal již v minulosti vznik rčení o „hadu hospodářčkoví.“ Dnes je užovka stromová naším největším a zároveň nejvzácnějším hadem. Dle české legislativy patří mezi kriticky ohrožené druhy, chráněna je i v evropském měřítku.

Výskyt druhu v minulosti a v současnosti

Před cca 8 000–5 000 lety byla užovka stromová rozšířena v Evropě až po dnešní Dánsko, při pozdějším ochlazení klimatu však začal její areál plošně ustupovat k jihu. Dnes ji můžeme nalézt v oblasti od severního Španělska přes jižní část střední Evropy, jižní a východní Evropu až k východnímu pobřeží Černého moře. V ČR se v současné době vyskytuje pouze ve třech oblastech: v Bílých Karpatech a v Podyjí, v třetí oblasti – v Poohří – se jedná o malou izolovanou populaci a zároveň o současný nejsevernější výskyt užovky stromové na světě.

Stručný popis druhu

Užovka stromová je nejedovatý had z čeledi

užovkovitých, dorůstá délky cca 150–200 cm, na svrchní straně těla je leskle tmavohnědá, břicho je světle žluté. Mláďata mívají po těle světlou kresbu a za hlavou žluté skvrny, vše ale v průběhu dospívání mizí. V našich podmínkách jsou užovky stromové aktivní zhruba od dubna do října, pak dochází k tzv. zimnímu spánku (hibernaci). Páření probíhá v květnu až červnu, během léta pak samice klade vejce (průměrně 5 -11) do organického materiálu či různých dutin. Vhodná líníště mohou být využívána více samicemi, a to i společně se samicemi jiných druhů hadů. Mláďata se líhnou od konce srpna do poloviny října a krátce poté musí najít vhodné místo pro své první přezimování. Užovky stromové se živí zejména drobnými hlodavci, příležitostně loví i obojživelníky, bezobratlé živočichy či se živí vejci ptáků.

Biologické nároky druhu

Užovka stromová se v ČR vyskytuje spíše ve středních polohách (do 700 m nad mořem). Vyžaduje teplé, mírně vlhké klima a různorodou strukturu krajiny s nabídkou

míst ke slunění a rozmnožování. Ideální je pro ni maloplošně obhospodařovaná krajina s remízky, kamennými zídками, komposty, křovinami, okraji cest apod. Velmi často nalézá útočiště v ruinách starých budov, v sádkách a zahradách, kde může využít zídky ke slunění, dřevo jako úkryt a komposty k naklazení vajec.

Ohrožení a ochrana

Největší hrozbou pro užovky stromové jsou změny ve způsobu hospodaření, zejména přechod k intenzivnímu zemědělství, což způsobuje ztrátu důležitých biotopů – zanikají meze, zídky či komposty. Podobně negativní vliv má i zarůstání již nevyužívaných ploch nebo jejich zabor pro výstavbu. Mnoho užovek zahyne také na silnicích pod koly aut. Jsou to většinou buď samci, hledající partnerky v době páření, nebo gravidní samice, shánějící vhodné místo k naklazení vajec. Užovky se navíc rády vyhřívají na krajích silnic, což je samozřejmě nebezpečné. Stále houstnoucí síť silnic také odděluje vhodné biotopy.

V mnoha evropských zemích byl v posledních letech zaznamenán snižující se počet užovek stromových. Ničení a fragmentace biotopů navíc způsobuje izolaci populací na okraji oblasti výskytu, zde pak následně dochází ke ztrátě genetické variability. Z těchto důvodů byl pro užovku stromovou v rámci Bernské úmluvy připraven Evropský záchranný program (Edgar et Bird 2006). V ČR byl vytvořen a v říjnu 2008 oficiálně přijat celorepublikový záchranný program pro tento druh (Zavadil et al 2008). K nejdůležitějším opatřením, uskutečněným v rámci tohoto programu, patří zakládání a péče o líníště a péče o významné biotopové prvky (zídky, skály, meze, kamenné valy, komposty apod.). Součástí záchranného programu je i důkladný monitoring, osvěta a výzkum v oblasti reprodukce a ekologie užovky stromové.

Víte, že....

... samci užovky stromové v jarním období svádějí o samice souboje? Samci se kolem sebe obtáčejí a snaží se soupeři přitisknout hlavu k zemi. Tyto rituální souboje jsou často mylně považovány za páření, ve skutečnosti však páření předcházejí.

... pověstný uhrančivý hadí pohled je ve skutečnosti způsobený tím, že hadi postrádají oční víčka a nemohou tedy mrkat? Jejich víčka jsou srostlá v průhlednou a nepohyblivou šupinu překrývající oko. Několikrát do roka v důsledku růstu hadí svou kůži svlékají. Svlečená kůže je vcelku, naruby a zmíněná oční blanka je zde dobře patrná.

Oskeruše

(*Sorbus domestica* (Linnaeus 1753))

Jeřáb oskeruše je listnatý, opadavý, u nás zdomácnělý ovocný strom, patřící mezi jeřáby spolu s našimi původními druhy jeřábem ptačím, jeřábem mukem a jeřábem břekem.

Výskyt druhu v minulosti a současnosti

Oskeruše je velmi zajímavá dřevina, která je původní v jihozápadní, jižní a jihovýchodní Evropě (na sever až po jižní Slovensko), Francii, části Španělska, v severní Africe, Turecku a Iránu. K nám se dostala ve středověku podobně jako vinná réva. Dnes se v ČR pěstuje v nejteplejších oblastech, především na jihovýchodní Moravě, na Slovácku, mezi Pálavou a Vizovickem, v Čechách pak v oblasti Českého středohoří. Patří mezi ohrožené druhy, v České republice nebude počet starých oskeruší vyšší než tisíc jedinců, přičemž méně než polovina těchto stromů se nachází v lesích. V současné době jsou vyvíjeny snahy po rozšíření pěstování této dřeviny jak v krajině, tak i v lesích.

Stručný popis druhu

Strom je 8 – 20 m vysoký, se široce vejčitou korunou, s šedou a hladkou kůrou, později s rozpraskanou borkou. Listy jsou lichozpeřené se 6 až 10 páry podlouhle vejčitých, na líci tmavozelených, na rubu sivozelených, do poloviny léta plstnatých lístků. Oskeruše raší koncem dubna, opadávají koncem října, na podzim se zbarvují žlutě až oranžově červeně. Květy jsou bílé až jemně růžové, květenství jsou chocholičnaté laty, plody jsou malvice kulovité až hruškovité, žluté, často s oranžovým nebo červeným líčkem. Strom roste poměrně rychle.

Rozmnožuje se hlavně výsevem semen po stratifikaci, možné je i řízkování. Kořenový systém má krátký kulovitý kořen, postranní kořeny jsou silné. Špatně snáší přesazování starších exemplářů.

Biotopové nároky druhů

Oskeruše je světlomilná dřevina, snese i mírné přistínění, vyžaduje teplé polohy, na půdě není moc náročná, dává přednost lehčím a propustným půdám, potřebuje dostatek vápníku, proto roste na bazických horninách na vápenci, spraši a sprašových hlínách, chce spíše sušší stanoviště, snáší i vysychavé půdy.

Využití

Je využívána především jako ovocná dřevina, plody jsou jedlé, tradičně se suší, dělají se z nich kompoty, marmelády, po rozemletí sušených plodů lze prášek s příchutí skořice používat k ochucování jídel. Z plodů se dá vyrábět kvalitní pálenka (oskorušovica), nebo likéry. Plody mají i léčivé účinky, obsahují vitaminy A, C, pektiny, organické kyseliny, minerály, tanin, cukry a bílkoviny. Dřevo je poměrně těžké, velmi pevné s krásnou barvou a kresbou. Používalo se v truhlářství a řezbářství na

nábytek a intarzie, na výrobu namáhaných částí hudebních nástrojů a na vinné lisy (proto se oskeruše často sázely také u vinic). Je zájem o rozšíření lesnického pěstování oskeruše, podobně jako jeřábu břeku.

Ohrožení a ochrana

U nás je oskeruše poměrně vzácnou dřevinou, rostoucí v teplých oblastech. Protože se jedná o dřevinu krásnou, pro člověka mnohostranně užitečnou, v krajině působivou svým vzrůstem, lidé odedávna oskeruše chrání. Oskeruše je symbolickým stromem Slováků. Kolem dodnes rostoucí oskeruše u Žalhostic putoval pravděpodobně i Karel Hynek Mácha při své cestě z Prahy do Litoměřic, kdy z vrchu Radobýlu viděl požár v Litoměřicích. Dodnes je odtud nádherný výhled.

V současnosti je jako památný strom vyhlášeno 22 oskeruší, z toho 16 na jižní Moravě a šest v severních Čechách v oblasti Českého středohoří. Největší z nich je Adamcova oskeruše (viz foto na str. 3) na lokalitě Žerotín u Strážnice na Moravě s obvodem kmene měřeným ve výšce 130 cm nad zemí 462,5 cm (2007), v Čechách pak oskeruše u Košťálova (v Jeníně) s obvodem kmene 380 cm (1998).

Na záchraně oskeruší pracuje od roku 1996 sdružení INEX SDA Bílé Karpaty. S pomocí řady dobrovolníků a institucí hnutí vybudovalo Oskorušovou stezku (oskeruše - krajský název) z Tvarožné Lhoty do Radějova a na vrch Žerotín, muzeum oskeruší s Infocentrem v obci Tvarožná Lhota, na salaši Travičná se každoročně koná koncem září Oskorušobraní, v obci pak v dubnu Slavnost oskeruší. Na Travičné vzniká i genofondové arboretum oskeruší a dalších tradičních ovocných dřevin. Návštěvníci muzea a slavností odevzdávají své hlasy nejpotřebnější oskeruši, která je pak

každoročně vyhlášena Královnou oskeruší a je odměněna odbornou péčí (o strom i o jeho okolí). Většina velikánů byla zmapována, vysazeny byly tisíce mladých stromků. Dalším cílem je prosadit oskeruše do povědomí celé Evropy jako symbolický strom Evropské unie.

Víte, že....

...oskeruši najdeme zřídka vypěstovanou ze semen, protože plody obsahují látky brzdící klíčení? Přirozenou cestou ji rozšiřují ptáci, kteří oplodí stráví a semena pak rozšiřují trusem.

Kontakty:

Libuše Vlasáková, odbor mezinárodní ochrany biodiverzity MŽP
tel.: 267 122 372, e-mail: libuse.vlasakova@mzp.cz

Michael Hošek, sekce dokumentace přírody a krajiny AOPK ČR
tel.: 241 082 802, e-mail: michael.hosek@nature.cz

Petra Roubíčková, tisková mluvčí MŽP
tel.: 267 122 314, email : petra.roubickova@mzp.cz

Autoři fotografií:

*Užovka stromová: str. 1- archiv AOPK; Karel Janoušek; str. 2 – Vít Zavadil; Archiv AOPK
Oskeruše: str. 3 a str. 4 – Mgr. Vít Hrdoušek, manažer Obnovy venkova, Strážnicko*